

Československé školství na křižovatce

Gabriela MEDVEĐOVÁ

Abstrakt: Příspěvek se zaměřuje na společenskopolitickou situaci v období popřevratové (28. října 1918), především na období prvních deseti let (1918–1928), které hrály významnou roli v demokratickém rozvoji mladého československého státu. Na pozadí těchto událostí je nastíněna problematika školství, včetně jeho zvláštní kapitoly jakým bylo školství menšinové.

Klíčová slova: Československá republika, menšinové školství, obecné a měšťanské školy, tzv. Paritní zákon, Malý školský zákon

„Chodím do německé školy, která je umístěna ve velké staré barabizně z dob panování císaře. Podlaha ve třídě je napuštěna olejem a v rohu stojí železná kamna. Samozřejmě, že bychom my, německé děti, chodily rády do takové pěkné nové školy jako Lilli, hlavně kvůli hezké tělocvičně, kterou tam mají. Můj otec si ale myslí, že se v naší staré škole lze stejně dobře učit a v naší tělocvičně stejně dobře cvičit. ... Tak jako tak se tomu nelze vyhnout, aby jednoho dne nebyla i pro německé děti postavena nová škola, říká můj otec, už kvůli rovnáprovnosti, která byla Němcům v Československu slíbena, a protože u nás je více německých než českých dětí. ... Musíme mít trpělivost, říká otec, vše má svůj čas. A myslí tím nás, Němce, kterým do teď například nebyly postaveny nové školy, a kteří, jak

říká moje teta Wetli, hrají vůbec v celé zemi druhé housle. Podobné věci jsem v poslední době slyšela i od jiných lidí.“ (Tielsch, 2006, s. 43)

Prvních deset let (1918–1928) nově vzniklé Československé republiky patří k nejdůležitější etapě v souvislosti s dalším rozvojem a směřováním československého školství, které plynule navázalo na rozvinutý systém školství českých zemí z předcházejícího období rakousko-uherské monarchie. Rok 1918 znamenal počátek existence nezávislého demokratického československého státu, ve kterém našly společný „domov“ nejen Češi a Slováci, ale také četné menšiny žijící na území nově vzniklého státu – především menšina německá. Po dvaceti letech (v roce 1938) byl tento „domov“ zcela zničen Mnichovskou dohodou (29.–30. 9. 1938).

České a slovenské školství se do roku 1918 rozvíjelo zcela odlišně. Bylo tedy nutné nalézt odpovídající rovnováhu ve výuce a výchově jak v českých zemích, tak i na Slovensku. Po založení Československa se objevily tendence ke sjednocení, přesněji řečeno vyrovnání obou systémů školství. Vedle nich existoval ještě jeden školský systém, a sice školství největší národnostní menšiny v ČSR – Němců.

Nejprve ale zaměřme svou pozornost k „roku 0“ (tzn. k roku 1918) a položme si nejdříve otázku, jak vlastně vypadala obecně politicko-společenská situace ovlivňující školství v tomto převratovém roce?

Vývoj československého školství v období od 28. října 1918 do konce roku 1920 probíhal ve zvláštní atmosféře. Jednalo se o období „budování“ nově vzniklého státu, který teprve rozhodoval o svém politickém uspořádání a budoucích perspektivách. Nový stát měl sice svou vládu (v čele s Karlem Kramářem), ale bylo nutno ještě definovat hranice, zvláště když se Němci obývané oblasti v Čechách, na Moravě a ve Slezsku staly na přelomu října a listopadu 1918 samostatnými provinciemi – Deutschböhmen s centrem v Liberci, Sudetenland s hlavním městem Opavou, na jihu Moravy Deutsch-Südmähren se správním centrem ve Znojmě a Böhmerwaldgau s centrem v Prachaticích (Srov. Information zur politischen Bildung, s. 4). S nemalými obtížemi se československý stát potýkal rovněž na Slovensku (samozvaná tzv. Slovenská republika rad) a na Těšínsku (spor s Polskem). Na základě mírové smlouvy s Rakousko-Uherskem signované v Saint Germain

(10. 9. 1919) byly pohraniční oblasti Čech a Moravy (tzv. Sudety) potvrzeny jako historická integrální součást Československa. Současně vstoupila v platnost smlouva o ochraně národnostních menšin. Mírová smlouva s Maďarskem v Trianonu (4. 6. 1920) stanovila hranice mezi Slovenskem a Maďarskem (3 miliony obyvatel, z toho 640 000 Maďarů). Pro oblast Podkarpatské Rusi (rovněž přičleněné k Československu) byla přislíbena autonomie, která ale nakonec nebyla realizována (Srov. Information zur politischen Bildung, s. 5).

Důležitý moment ve vztahu k národnostním menšinám představovala československá Ústava schválená dne 29. 2. 1920. Detailně si ji ale představovat nebudeme, pouze zmíníme dva důležité body. Za prvé: Dle tzv. Menšinového zákona (menšinové školství bylo upraveno hned dvěma zákony – zákonem č. 189/1919 Sb. a zákonem č. 295/1920 Sb. – které umožňovaly výchovu a vzdělávání dětí národnostních menšin v mateřském jazyce) byla zohledněna dvojjazyčnost v oblastech, ve kterých tvořilo 20% podíl obyvatelstvo hovořící jiným jazykem. Zřízení menšinové školy bylo povoleno, pokud v tzv. školním okrese žilo 40 dětí buď české nebo německé národnosti. Za druhé: Současně zveřejněný jazykový zákon stanovil řeč československou jako oficiální úřední řeč v Československu (tzn. češtinu v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, slovenštinu na Slovensku).

Důležitou roli v této době hráli nejen učitelé, především v obecných a měšťanských školách, ale i jejich organizace. (Např. v Čs. obci učitelské byly sdruženy tyto organizace: Svaz učitelstva měšťanských škol v republice Československé, Říšský svaz učitelstva obecných škol, Říšský svaz učitelek, svaz českého učitelstva státních škol v národnostně smíšeném území, Zemský spolek učitelek domácích nauk v zemi Moravskoslezské a svaz učitelů a učitelek družin mládeže v Praze. Ve svazu učitelstva byly kromě zemských ústředních spolků sdruženy ještě tyto organizace: Svaz slovenského učitelstva, spolek čs. učitelstva na Podkarpatské Rusi, ústřední jednota učitelek československých a zemské spolky učitelských pensistů) a periodika (Pedagogické rozhledy, Český učitel, Věstník moravského učitelstva, Národní škola slovenská aj.)

Během první světové války byli mnozí učitelé pro svou pokrokovost a antimonarchistické myšlenky často persekuováni civilními

a vojenskými úřady. Jejich platy nedosahovaly ani existenčního minima. Nelze se proto divit, že vznik nového státu byl právě učitelům přivítán s velkým jásotem. Již 26. října 1918 byla z iniciativy a pod vedením Josefa Smrtka založena Ústřední rada českých zemských organizací učitelských. V první fázi po založení Československa požadovala Rada především lepší finanční zabezpečení učitelů. V další fázi byla požadována svoboda vyznání, školská reforma, odstranění celibátu učitelek (zákon č. 455 vstoupil v platnost dne 14. 7. 1919)¹ a zavedení nového předmětu – Občanská nauka a výchova (Kopáč, 1971, s. 11).

Jednotlivé politické strany (mimo strany křesťanské) měly ve svých programech zakotveny konkrétní představy o školství a kultuře. Na konkrétních bodech v programech jednotlivých stran týkajících se školství spolupracovalo mnoho profesorů a učitelů, kteří byli v jednotlivých stranách organizováni. K nejznámějším nesporně patřila osoba Františka Krejčího. Učitelé byli rovněž podporováni mnoha významnými osobnostmi vědy a kultury, jakými byli např. František Drtina, Otakar Kádner, Josef Úlehla nebo Josef Patočka.

Již od sklonku roku 1918 se pracovalo na zákonech a nařízeních, které měly upravovat systém školství v Československu. Dne 28. ledna 1919 byla založena druhá univerzita v českých zemích – Masarykova univerzita v Brně (zákon č. 50/1919 Sb.). Podle zákona z 19. února 1920 pak byla oficiálně pražská univerzita přejmenována na Univerzitu Karlovu. Na Slovensku vznikla podle zákona z 27. června 1919 československá státní univerzita v Bratislavě – Komenského univerzita (zákon č. 375/1919 Sb.). Podle zákona měla bratislavská univerzita čtyři fakulty: právnickou, lékařskou, filozofickou a přírodovědeckou. V období První československé republiky byly zřízeny pouze první tři fakulty. Přírodovědecká fakulta přišla na svět až v roce 1940. Nově zřízená slovenská univerzita navazovala na tradici již v roce 1467 založené uherské „univerzity“ – Academia Istropolitana (Kopáč, 1972, s. 15). Karlova univerzita pomáhala oběma nově zřízeným univerzitám na všech úrovních jejich akademického života, především však v otázkách personálních. Kromě univerzit a technických vysokých škol (čtyři české a německé v Praze a Brně) byly zřízeny ještě další vysoké školy např. Vysoká škola obchodní v Praze, Vysoká škola zemědělská v Brně apod.

Nejvyšším úřadem ve školském systému bylo Ministerstvo školství a národní osvěty pod vedením sociálnědemokratického ministra Gustava Habermanna (v letech 1918–1920). Ministerstvu byly podřízeny zemské úřady v jednotlivých historických zemích (Čechy, Morava, Slezsko)².

Ke zvláštnímu fenoménu v oblasti školství mladého státu, jak již bylo zmíněno výše, patřilo školství menšinové. Podle mírových smluv z Versailles mělo Československo mj. povinnost zajistit svým národnostním menšinám vzdělání v jejich jazyce. Meštinové školy zůstaly zachovány v těch oblastech, ve kterých žil odpovídající počet žáků (viz. výše). Zachovány zůstaly již existující střední a odborné školy (Kopáč, 1972, s. 19).

Dne 3. dubna 1919 vstoupil v platnost zákon č. 189/1919 Sb. o menšinovém školství, ve kterém byly podrobně specifikovány podmínky pro zřízení menšinových škol. Jak již bylo zmíněno, obecné školy směly být zřízeny v místě, ve kterém žilo minimálně 40 žáků dané národnostní menšiny (např. Němců). V případě škol měšťanských se jednalo o minimální počet 400 dětí. Ve zvláštních případech směly být zřízeny menšinové školy i pro menší počet dětí. Tyto školy pak byly přímo podřízeny ministerstvu školství. Stát rovněž hradil veškeré osobní a věcné náklady. Do konce roku 1920 existovalo v českých zemích 455 státních obecných škol se 741 třídami a 30 567 žáky a 70 měšťanských škol s 121 třídami a 5 682 žáky (Kopáč, 1972, s. 20)³.

K československému školskému systému patřily rovněž školy mateřské. Jeden z největších problémů v této oblasti představovala skutečnost, že činnost mateřských škol byla orientována jen na péči o děti a nikoli na výchovu. Příčinou byla nedostatečná kvalifikace učitelek mateřských škol.

Zvláštní a jistě i velmi zajímavou kapitolou by představovalo nastínění problematiky zvláštních škol a škol pro děti slepé, hluchoněmé a tělesně a psychicky postižené. Toto téma by však vyžadovalo spíše samostatnou studii, a proto jej ponecháváme stranou.

Atmosféra mezi učitelstvem – i přes převládající euforii nad nově konstituovaným československým státem – nebyla v prvních popřevratových letech příliš optimistická. A to především ze dvou důvodů:

Ad. 1) Školství, především jeho správa, zákony, nařízení apod., vyžadovalo reformu. Ad. 2) Finanční situace učitelů v době po převratové byla velmi špatná. V roce 1919 byli učitelé tzv. Paritním zákonem č. 274 z 23. května 1919 postaveni na stejnou úroveň se státními úředníky. To znamenalo, že učitelé a státní úředníci měli stejné výhody (např. pravidelné zvyšování platu úředníků platilo ve stejném rozsahu i pro učitele). Tento zákon byl nakonec k 1. lednu 1922 zrušen. Zmíněný krok byl ostře kritizován jak v oficiálním tisku, tak i v periodikách určených pro učitele (např. Národní listy, Časopis Československé obce učitelské) (Kopáč, 1972, s. 39).

Právě z těchto důvodů, a nejen z těchto, vznikla nutnost sestavit sbírku zákonů a nařízení, která by učitelům umožnila orientovat v množství zákonů týkajících se jejich školské služby. Vybrali jsme nejzajímavější z nich. Jde o Sbírků zákonů a nařízení pro učitele německé národnosti na Moravě. O důvodu vydání se v této sbírce v úvodu píše následující: „*Sbírka vyšla díky množství nových zákonů, které byly vydány v době po převratové, a které se týkají úředníků a učitelů a v důsledku probíhajících změn ve školských zákonech, vyvstalo množství s nimi souvisejících právních otázek.*“ (Schule und Lehrer, 1922, s. 2)

V publikaci *Schule und Lehrer in Mähren. Eine Sammlung der das Schulwesen betreffenden Gesetze, Verordnungen und Erlässe* nalezneme mimo jiné tzv. Malý školský zákon z 13. července 1922, který mění a upravuje dosavadní zákony o obecných a měšťanských školách a řadu dalších zákonů a nařízení. K nejzajímavějším bodům tzv. Malého školského zákona patří např. zavedení několika nových povinných předmětů na obecných a měšťanských školách (Občanská nauka a výchova, ruční práce pro chlapce, tělesná výchova pro dívky a nauka o domácím hospodářství). Dále pak stanovení maximálního počtu dětí ve třídě. Pro školní rok 1922/23 to bylo 80 žáků a pro školní léta 1927–1932 pak 65 žáků. Maximální počet žáků ve třídě na měšťanských školách byl pro školní roky 1922/23–1926/27 stanoven na 80 žáků, pro školní roky 1927/28–1931/32 na 70 a pro školní rok 1932/33 na 60 žáků (Schule und Lehrer in Mähren, s. 5–8).

Ve stejné publikaci nalezneme rovněž mnoho praktických rad. Na podzim, po letních prázdninách, se opět ve třídě setkávají učitelé a žáci,

aby společnými silami zvládli následující školní úkoly, což není jednoduchý proces ani pro jednu ze zúčastněných stran. Jejich společné snažení je vystaveno mnohým překážkám a komplikacím velmi podobným těm, které prožívají dnešní učitelé a jejich žáci, jako byl výskyt chřipkových epidemií, které školy nejen tehdy, ale i v současnosti pravidelně každý rok postihují s větší či menší intenzitou. Z tohoto důvodu jsme vybrali ukázkou z ministerského výnosu z 31. ledna 1922 nazvaném Opatření při výskytu chřipky. *„Z různých zemí Evropy, obzvláště ze Švédska a Anglie jsou předkládány zprávy o prudkém a katastrofálním nástupu chřipky. ... Učitelstvu je dána příležitost poučit žáky o nebezpečnosti epidemie ... Nákladná desinfekční opatření avšak nejsou ve školách nutná. Postačí důkladné mytí rukou, dveří, utírání prachu namokro a důkladný úklid všech ostatních místností. Mimoto se ještě doporučuje upozornit obyvatelstvo na skutečnost, že je potřeba se odpovídajícím způsobem léčit, nevycházet ven a svěřit se dohledu lékaře. Nikdo ať se nespolehá na svou silnou tělesnou konstituci nebo na své mládí; neboť i u takových byly pozorovány nepříznivé zdravotní komplikace.“* (Schule und Lehrer in Mähren, 1922, s. 439)

I před 87 lety se řešily obdobné školní problémy a žákovské prohřešky, jaké řešíme v nynějších školách. V tomto ohledu je možno citovat další nařízení. Jedná se o omezení podávání alkoholických nápojů ze 17. února 1922. *„Ve veřejných lokálech (Hostincích, kavárnách, restauracích, výčepech, obchodech, automatech a bufetech apod.), dále na výletních místech, poutních místech apod. je podávání a požívání alkoholických nápojů všeho druhu (pivo, víno, ovocné víno, pálenka, likéry, slivovice, rum apod.) zakázáno všem dětem a osobám mladších 16 let a to ani v doprovodu dospělé osoby.“* (Schule und Lehrer in Mähren, 1922, s. 439) Peněžitá pokuta při porušení tohoto zákona byla poměrně vysoká. Jednalo se o částku 10 – 20 000 Kčs nebo dokonce vězení v rozmezí od 24 hodin až po horní hranici 3 měsíců. Nápoje, které obsahovaly maximálně 0 – 5 % alkoholu, byly považovány za nealkoholické.

Závěrem lze konstatovat, že v prvních desetiletích po založení Československa došlo k rychlému rozvoji obecných a měšťanských škol. Dokonce i v pohraničních oblastech Československa bylo zřízeno mnoho škol nových.

Pro období let 1918–1928 je charakteristický nárůst počtu studujících žen na učitelských ústavech.

Byly sjednoceny i učební programy pro obecné a měšťanské školy. Nové předměty (Občanská nauka a výchova, ruční práce pro chlapce a tělesná výchova pro dívky) získávaly u učitelů a žáků ste větší oblibu.

Obecné a měšťanské školy se soustředily při výuce na mateřštinu, převážně však na její gramatickou stavbu.

Učitelé pak bojovali se zklamáním z novely zákona, který jejich platy opět snížil.

Byly rovněž hledány nové cesty k efektivnější výuce všech předmětů. A československé školství jako celek mnohdy hledalo svou identitu.

Velmi pozitivním trendem se stal i fakt, že škola se v podmínkách nové státnosti snažila osvobodit žáky z přísné školní disciplíny a učinit vyučování živější a zajímavější. Nastoupená cesta ale byla obtížná a daleká. Osudový rok 1938 a jeho události daly ale československému školství zcela jiný směr...

Poznámky:

⁽¹⁾ Dokud zákon nevstoupil v platnost bylo na vdané učitelky nahlíženo jako na svobodné. Dle znění původního zákona by byly ze školské služby propuštěny.

⁽²⁾ Zůstaly zachovány v původním smyslu zákona z 25. 5. 1868.

⁽³⁾ Na Slovensku zákon č. 189/1919 Sb. z. a n. neplatil. O menšinové školy se staraly soukromé společnosti např. Slovenská liga v Bratislavě, založená roku 1920.

Literatura:

GLOTZ, G. *Die Vertreibung*. München: Ullstein Verlag, 2003.

Informationen zur politischen Bildung 132, Deutsche und Tschechen. Bundeszentrale für politische Bildung. Bonn: 1993.

KOPÁČ, J. *Dějiny školství a pedagogiky v Československu*. Díl I. Brno: Universita J. E. Purkyně v Brně, 1971.

RATSCHINKA, O. *Schule und Lehrer in Mähren*. Brünn: Verlag und Eigentum des Deutschmährischen Lehrerbundes, 1922.

TIELSCH, I. *Das letzte Jahr*. Wien: Edition Atelier, 2006.

Kontakt na autorku příspěvku:
Mgr. Gabriela Medvedová
Katedra společenských věd
Pedagogická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci
Žižkovo nám. 5
771 40 Olomouc
e-mail: gabriela.medvedova@upol.cz